
Rafał Maria Antoszczuk OFMConv

Ikonografia stygmatyzacji św. Franciszka z Asyżu

The Iconography of the Stigmatization of St. Francis of Assisi

Streszczenie: Artykuł przedstawia rozwój ikonografii stygmatyzacji św. Franciszka z Asyżu na przestrzeni wieków, od pierwszych retabulów XIII w., przez wpływ dzieł św. Bonawentury i fresków Giotto w bazylice w Asyżu, aż po realizacje późnośredniowieczne i nowożytne.

Autor omawia źródła ikonografii franciszkańskiej (hagiografie, legendy, tradycje zakonne, dokumenty kościelne), wskazując na wykształcenie się kanonicznego typu przedstawienia stygmatyzacji, zapoczątkowanego przez Giotto, a jednocześnie na bogactwo i różnorodność wariantów tego tematu. Analizie poddano przykłady włoskie i polskie – m.in. freski, retabula, hafty figuralne czy tryptyki – które ukazują Franciszka w relacji do Chrystusa-Serafina, często w otoczeniu pejzażu, klasztoru lub symbolicznych elementów (czaszka, jednorożec, owieczka). Zwrócono uwagę na rolę ikonografii w kształtowaniu duchowości franciszkańskiej oraz jej trwały wpływ na sztukę chrześcijańską.

Słowa kluczowe: św. Franciszek z Asyżu, stygmatyzacja, ikonografia, hagiografia franciszkańska, Giotto di Bondone, retabulum, freski, sztuka średniowieczna

Keywords: St. Francis of Assisi, stigmatization, iconography, Franciscan hagiography, Giotto di Bondone, retable, frescoes, medieval art.

*Gdzie między Arno a Tybrem wysoki
I wielki święty na złomach opoki
Przyjął ostatnie od Chrystusa rany
Które na ciele nosił przez dwa roki...*

Dante Alighieri, *Boska komedia*, Raj, Pieśń XI

Wstęp

Na przestrzeni wieków Kościół, chcąc wyeksponować szczególne postacie, które ogłosił świętymi i błogosławionymi, pozwalał na tworzenie ich wizerunków. W początkowej fazie postacie te nie były rozpoznawalne, dopiero po jakimś czasie dodawano im charakterystyczne cechy takie jak szaty, gesty czy atrybuty¹. Twórcy wykształcili dwa rodzaje przedstawień świętych: takie, które ukazują historię jego życia albo jakieś wydarzenie z nim związane (rodzaj narracyjny); oraz takie, które przedstawiając postać świętego, posługują się symbolem, atrybutem (rodzaj symboliczny)². Zatem święci posiadają swoje typowe przedstawienia ukazujące ich z konkretnymi, im przypisanymi atrybutami. Istnieją także całe cykle hagiograficzne przybliżające widzowi ich życie, duchowość, dokonania i cuda³. Pojawiające się na horyzoncie chrześcijańskim różne duchowości niejednokrotnie przerodziły się w powstanie konkretnych zakonów, które bardzo często wykształciły rodzime sposoby przedstawiania swoich świętych i wydarzeń z nimi związanych. Tak też jest z powstałym w XIII w. Zakonem Braci Mniejszych⁴. Wielowiekowa spuścizna sztuki chrześcijańskiej, a w niej zakonnej, jest wciąż badana przez nauki pomocnicze historii sztuki, takie jak ikonografia oraz ikonologia. Ikonografia zajmuje się rozpoznawaniem, klasyfikacją tematów, badaniem ich, powstaniem wariantów ikonograficznych i motywów, a także odczytaniem treści symboli, personifikacji, atrybutów; pomaga w ustaleniu datowania dzieła oraz ich autentyczności. Jest to także zbiór dzieł, stanowiący dokumentację danego tematu, osoby lub miejsca⁵. W badaniach ikonograficznych niezwykle cenna jest ikonologia, nauka o symbolice obrazów i ich treści. Jest ona także trakto-

¹ J. Sobczak, *Święci i ich symbole*, Poznań 2000, s. 7-8 oraz L. Russo, *Wstęp*, w: *Co to za święty?*, Ino Chisesi, Kielce 2018, s. 6.

² J. Marecki, K. Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2013, s. XII.

³ Por. R. M. Antoszczuk, *Matamoros-w bitwie o wiarę*, w: *Liber magistrorum. Ojciec Salezy Bogumił Tomczak OFM*, red. B. J. Marciniak, A. Pryba, Poznań 2021, s. 65-66.

⁴ Zob. R. M. Antoszczuk, *Franciszkański dyptyk dydaktyczno-narracyjny. Historyczne przykłady malarstwa pouczającego z kręgu Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych*, w: *Constantia et virtute*, red. J. Wołczański, Kraków 2021, s. 73-74.

⁵ Por. *Ikonografia, Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska, Sulkiwicz, M. Bielska-Łach, A. Manteuffel-Szarota, Warszawa 2006, s. 157.

wana jako metoda odczytywania treści dzieła sztuki przez rozszyfrowywanie znaczeń przedstawionych i zestawionych w tym dziele symboli⁶.

Jak już było powiedziane, każdy święty posiada swoje przedstawienia, które nazywamy jego ikonografią, np. ikonografia bł. Jakuba Strzemię, ikonografia św. Antoniego z Padwy, ikonografia św. Franciszka z Asyżu itd. Są to nie tylko typowe przedstawienia świętego z jego atrybutami, ale i te ukazujące konkretne wydarzenia z jego życia. Każda ikonografia świętego ma swoje źródła. Są nimi: hagiografie, życiorysy, legendy, relacje niespisane, opowieści, różne tradycje i zwyczaje, oficjalne dokumenty Kościoła, a także istniejące już przedstawienia.

Pierwsze graficzne przedstawienia scen z życia

Biorąc pod uwagę przedstawione dotychczas informacje, nietrudno jest dojść do wniosku, że swoją ikonografię – zarówno typową, jak i symboliczną oraz narracyjną – posiada św. Franciszek. Przedstawienia Świętego z Asyżu oraz scen z jego życia dekorują wspaniałe bazyliki, miejskie i wiejskie świątynie, kaplice i klasztory na całym świecie. Źródłem tej ikonografii są *Wczesne źródła franciszkańskie*. Na kartach tego, jakże cennego, zbioru są także i te mówiące o stygmatyzacji św. Franciszka: *List okólny o śmierci św. Franciszka* – br. Eliasza z Kortony⁷, *Życiorys pierwszy* – br. Tomasza z Celano⁸, *Życiorys drugi* – br. Tomasza z Celano⁹, *Traktat o cudach* – br. Tomasza z Celano¹⁰; *Żywoć naszego Ojca Błogosławionego Franciszka* – br. Tomasza z Celano¹¹, *Życiorys większy* – św. Bonawentury¹², *Życiorys mniejszy* – św. Bonawentury¹³, *Mowy o naszym św. Ojcu Franciszku* – św. Bonawentury¹⁴, *Relacja Trzech Towarzyszy*¹⁵.

Pierwsze graficzne przedstawienia św. Franciszka ukazane są na tzw. retabulach ołtarzowych. Są to malowane tablice, które dekorowały ołtarz, ukazujące również postać jakiegoś świętego, bądź sceny z jego życia lub z Pisma Świętego. Mogą być malowane lub w formie płaskorzeźby czy rzeźby. W okresie średniowiecza i renesansu ustawiane były na mensie ołtarzowej, od której oddzielano je predellą. Od okresu baroku tworzone były często jako samodzielnie stojąca, rozbudowana struktura umieszczana za ołta-

⁶ Tamże, *Ikonologia*.

⁷ LE 15.

⁸ 1 Cel 3,94-96.

⁹ 2 Cel 98,135-136; 99,137; 100,138; 101,139.

¹⁰ 3Cel 2,2-13.

¹¹ Br. Tomasz z Celano, *Żywoć naszego Ojca Błogosławionego Franciszka*, Kraków 2017, s. 104-107.

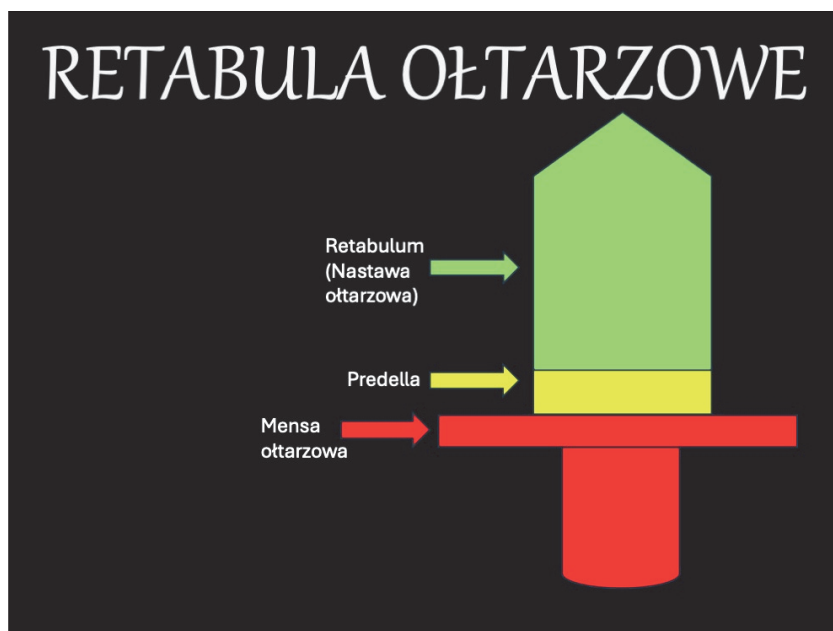
¹² 1B 13,1-10.

¹³ 2B 6,1-9.

¹⁴ 3B 5, II, 24-26.

¹⁵ ST 17,68-70.

rzem. Istnieją retabula horyzontalne i wertykalne¹⁶. Najstarsze przedstawienia św. Franciszka i św. Klary, ale nie tylko, to np. retabulum św. Idziego, ukazują także sceny z ich życia lub cuda pośmiertne. Są to zatem obrazy symultaniczne – kilka scen na jednym obrazie.

II. 1. Retabulum ołtarzowe

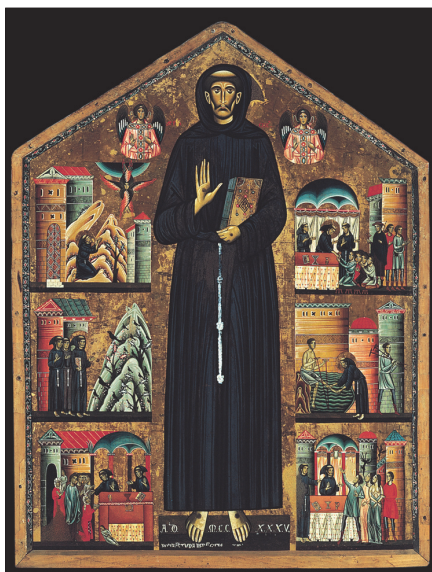
Najstarszym przedstawieniem w formie retabulum jest obraz pt. *San Francesco e storie della sua vita*, autorstwa Bonaventury Berlinghieri, namalowany w 1235 r., zaledwie dziewięć lat po śmierci Świętego. Jest to więc jedno z pierwszych jego wyobrażeń ikonograficznych. Obraz zapewne stanowił nastawę ołtarzową kaplicy, jaką ufundowała rodzina Mainardich w Pescii. W XVI w. nastawa wkomponowana została w obraz Alessandro Bardeliego *Chwała aniołów* i odkryta ją podczas prac konserwatorskich w latach 80. XX w.¹⁷

¹⁶ C. Pertusi, *Retabulum*, w: *Leksykon sztuki chrześcijańskiej*, red. L. Castelfranchi, M. A. Crippa, Kielce 2013, ss. 272-273.

¹⁷ Museo Franceseo Viruale, *Bonaventura Berlinghieri, San Francesco e storie della sua vita*, 1235 <https://museofrancescanovirtuale.blogspot.com/2016/10/san-francesco-e-storie-della-sua-vita.html> [dostęp: 20.03.2024].

Il. 2. Alessandro Bardelini (1583-1633), *Chwała aniołów*, z wkomponowaną predellą Bonaventury Berlinghieri

Il. 3. Bonaventura Berlinghieri, *San Francesco e storie della sua vita*, 1235 r.

W centralnej części retabulum ukazana jest postać Franciszka z Asyżu, ubranego w habit franciszkański, przepasany białym sznurem, z kapturem na głowie. Święty ma brodę, widoczna jest także tonsura. W lewej ręce trzyma księgę, zapewne jest to symbol reguły. Prawa dłoń otwarta, jakby eksponująca stygmat. Stygmaty widoczne są na lewej dłoni oraz stopach. Na wysokości pleców Franciszka umieszczone zostały postacie aniołów. Na bokach predelli natomiast znajdują się sceny z życia świętego. Zgodnie z ruchem wskazówek zegara, zaczynając od górnego prawego narożnika są to:

- Stygmatyzacja
- Kazanie do ptaków
- Uzdrawienie dziewczynki ze skrzywioną szyją (pierwszy cud po pogrzebie w kościele św. Jerzego, gdzie znajdowało się pierwotne miejsce pochówku św. Franciszka)
- Uzdrawienie kilku kalekich
- Uzdrawienie Bartłomieja z Narni
- Egzorcyzm (Piotr z Foligno, Kobieta z Narni).

Obraz powstał w roku 1235, a *Życiorys większy św. Franciszka* wydano w roku 1263, zatem malarz nie znalazł wielu szczegółów malowanej sceny. Pomimo niesamowitych i pięknych dekoracji, scena stygmatyzacji jest bardzo oszczędna, widać jedynie postać św. Franciszka, który gdzieś skulony modli się, patrząc na Serafina. Wydaje się, że to taka pierwsza próba, jak gdyby odpowiedź na interpretację tego, co autor obrazu usłyszał od przypadkowych franciszkanów na temat stygmatyzacji.

W tym samym okresie Maestro della Croce namalował obraz przedstawiający stygmatyzację. Podobnie jak i w poprzednim przedstawieniu, scena jest uboga, statyczna, bez dodatków. Obraz prezentowany jest w zbiorach Galerii Uffizi.

Il. 4. Maestro della Croce, Św. Franciszek otrzymuje stygmaty, lata 40. XIII w.

Z tego samego okresu pochodzi retabulum autorstwa Coppo di Marcovaldo, namalowane także przed publikacją *Życiorysu większego św. Franciszka*¹⁸. Podobnie jak retabulum Berlinghieriego, jest obrazem symultanicznym. Posiada dwadzieścia scen z życia Franciszka oraz cuda pośmiertne. Wyraźnie uwidocznione są różnice wielkości ukazanych scen. Jest dwanaście przedstawień dużych na planie prostokąta, w tym dwa posiadające trójkątne zakończenie; cztery średnie, prostokątne i cztery małe kwadratowe. Wyodrębnione pola przedstawiają kolejno od lewej strony:

- Uwolnienie z ojcowskiego więzienia w Asyżu
- Wyrzeknięcie się ojcowizny w Asyżu
- Wybór habitu w Asyżu
- Lektura Ewangelii o ubóstwie w Asyżu
- Zatwierdzenie reguły na Lateranie
- Wigilia w Greccio
- Kazanie do ptaków w Bevanii
- Kazanie do niewiernych w Egipcie
- Wykupienie owieczki w Marchii
- Litość dla dwóch baranków w Marchii
- Ekstremalne ubóstwo
- Dar stygmatów na La Vernie
- Zjawienie się Franciszka w Arles
- Opieka nad trędowatymi w Asyżu
- Śmierć Franciszka
- Cuda przy grobie w Asyżu
- Kanonizacja Franciszka z Asyżu
- Cud uratowania rozbitków
- Wdzięczność rozbitków
- Uzdrowienie paralityka.

W centralnej części ukazana jest dużych rozmiarów postać św. Franciszka w habicie franciszkańskim, przepasanym sznurem, z kapturem na głowie. Widoczna jest również tonsura. Franciszek ukazany w geście błogosławieństwa, trzymający w lewym ręku zamkniętą, bogato zdobioną księgę. Na rękach i nogach widoczne są stygmaty. Nad postacią Franciszka malarz umieścił postacie aniołów, wskazujące na rozwinięty zwój z napisem, który przytrzymuje od góry ręka Boga Ojca. Łaciński napis głosi: *HUNC EXAUDITE PERHIBENTEM DOGMATA VITAE* – „Uważnie słuchajcie tego, który przedstawia naukę życia”.

¹⁸ Coppo di Marcovaldo, *San Francesco e venti storie della sua vita* (Tavola Bardi), 1245-1250; <https://www.santacroceopera.it/opere/coppo-di-marcovaldo-tavola-bardi/> [dostęp: 25.02.2024].

Il. 5. Coppo di Marcovaldo, *San Francesco e venti storie della sua vita*,
lata 1245-1250.

Wpływ dzieła Bonawentury z Bagnoregio

W roku 1263 wydany został *Życiorys większy św. Franciszka*, autorstwa św. Bonawentury¹⁹. Publikacja wspomnianego dzieła przysłużyła się do sposobu przedstawiania sceny stygmatyzacji św. Franciszka oraz innych scen hagiograficznych. Bez wątpienia opublikowane dzieło miało wpływ na wykonany w latach 1291-1294 cykl fresków zawierających sceny z życia św. Franciszka w bazylice św. Franciszka w Asyżu, przez włoskiego malarza Giotto di Bondone²⁰.

Il. 6. Giotto di Bondone, *Stygmatyzacja św. Franciszka z Asyżu*.

¹⁹ Red. R. Prejs, Z. Kijas, *Wczesne źródła franciszkańskie*, Kraków 2005, s. 825.

²⁰ Red. S. Farthing, *Historia sztuki*, Warszawa 2012, s. 121-122, A. N. Hodge, *Historia sztuki. Malarstwo od Giotto do czasów obecnych*, Warszawa 2016, s.10.

Oprócz ekspresji przedstawienia, zastosowanego trójwymiaru kompozycji sceny, autor umieścił na nim piękno przyrody, budowle pustelni, wyraźnie ukazał ukrzyżowanego Chrystusa jako serafina, dodał także postać czytającego księgę zakonnika. Umieszczony w kompozycji sceny zakonnik nie jest świadkiem stygmatyzacji, zajęty czytaniem księgi nie widzi co się dzieje. Ten szczegół będzie odąd powielany na wielu innych przedstawieniach, choć nie na wszystkich obrazach będzie on zaczytany w święte teksty. Czasem będzie zatopiony w modlitwie, czasem zapatrzony w inną stronę. Jak było to już wspomniane, Giotto malując niniejszy fresk stworzył pewnego rodzaju kanon przedstawiania sceny stygmatyzacji Franciszka, który funkcjonuje aż po dzień dzisiejszy.

Reminiscencją przedstawienia Giotta jest obraz autorstwa Gentile z Fabriano z roku 1411²¹. Obraz zachwyca rozbudowaną kompozycją tła, które stanowi przyroda z kaplicą pustelni. Widoczny jest także zakonnik towarzyszący Franciszkowi. Serafin w ognistych niemalże skrzydłach oraz sposób ukazania drzew, dają wrażenie jakby wszystko na przedstawieniu płonęło.

Il. 7. Gentile z Fabriano, *Stygmatyzacja św. Franciszka z Asyżu*, 1411 r.

²¹ V. Sgarbi, *Gentile da Fabriano e Stimmate di San Francesco* <https://www.magnanirocca.it/gentile-da-fabriano-e-stimmate-di-san-francesco/> [dostęp: 15.03.2024].

Elementy omawianej ikonografii widoczne są na innych przedstawieniach stygmatyzacji św. Franciszka, tworzonych w późniejszych czasach. Ich przykładami są haft firuralny z kaptura kapy bł. Jakuba Strzemię z XV w.²² Widoczny jest św. Franciszek, Chrystus jako serafin oraz towarzyszący z dala zakonnik, tu pojawia się także symbol czaszki.

Il. 8. *Stygmatyzacja św. Franciszka*, XV w. Haft figuralny z kaptura kapy bł. Jakuba Strzemię. Skarbiec klasztoru franciszkanów w Krakowie.

²² R. M. Antoszczuk, *Pontyfikalia biskupie w zbiorach klasztorów Braci Mniejszych Konwentualnych*, Kraków, 21, s. 46-54.

Scenę stygmatyzacji przepięknie ukazał Mistrz Michał z Augsburga w tryptyku z XVI w., jaki znajduje się we franciszkańskim kościele Trójcy Świętej w Gdańsku²³.

Il. 9. Mistrz Michał z Augsburga, *Stygmatyzacja św. Franciszka*, XVI w. Tryptyk w kościele franciszkanów w Gdańsku.

W centralnej części umieszczony został ukrzyżowany Chrystus, jako serafin w formie drzewa życia. Obok postać klęczącego Franciszka, a za nim śpiący zakonnik. W plastycznie wykonanym przedstawieniu przyrody i zabudowań pustelni, a także oddalonego miasta, widoczne są ptaki oraz owieczka, która jest symbolem ofiary, pokory i cichości²⁴.

Kolejną kompozycją, na jaką należy zwrócić uwagę, jest fresk na krużganku klasztoru franciszkanów w Krakowie pochodzący z lat 1440-1445²⁵. Na przedstawieniu widoczna jest postać św. Franciszka oraz ukrzyżowanego

²³ *Kościół Trójcy Świętej*, <https://gdansk.franciszkanie.pl/kosciol-gd/wnetrze-gdansk/kosciol-swietej-trójcy/> [dostęp: 24.01.2024].

²⁴ J. Seibert, *Leksykon sztuki chrześcijańskiej*, Kielce 2002, s. 41-43.

²⁵ B. Krużel, *Krakowscy franciszkanie*, Kraków 2009, s. 32, F. Solarz, P. Bielenin, K. Gorgoń, *Bazylika i klasztor franciszkanów w Krakowie*, Kraków 2018, s. 175.

Chrystusa jako serafina. W oddali widoczny zarys klasztoru, a całość kompozycji dopełnia wyrazisty pejzaż z uwidocznionymi górami i bogatą roślinnością. Na fresku nie ma zakonnika towarzyszącego Franciszkowi, malarz jednak umieścił tu jednorożca, który jest symbolem cnotliwości²⁶.

Il. 10. *Stygmatyzacja św. Franciszka*, lata 1440-1445.
Krużganki klasztoru franciszkanów w Krakowie.

Kompozycja plakiety okładki *Brwiarium Romanum* z roku 1614, jaki przechowywany jest w zbiorach biblioteki klasztoru franciszkanów w Przemysłu, nawiązuje do elementów kompozycyjnych sceny z fresku Giotta. Widoczny jest w tle zarys kaplicy pustelni, fragmentu przyrody, ukrzyżowany Chrystus w chmurach, postać kłęczącego Franciszka, za którym znajduje się czytający zakonnik. Taką samą kompozycję posiada XVIII-wieczna ażurowa plakieta z okładki *Mszалу rzymskiego*.

²⁶ J. Seibert, *Leksykon sztuki...*, s. 136-137.

Il. 11. *Stygmata św. Franciszka*. Plakietka okładki *Breviarium Romanum*, 1614 r. Klasztor franciszkanów w Przemyślu.

Il. 12. *Stygmata św. Franciszka*. Plakietka, XVIII w. Klasztor franciszkanów w Przemyślu.

Elementy kompozycyjne Giotta zachowuje obraz pochodzący z XVIII w., jaki przechowywany jest w klasztorze franciszkanów w Sanoku. Do stałych elementów kompozycyjnych autor przedstawienia dodał jednak zieloną papugę, która jest symbolem naśladowania – widz winien stawać się naśladowcą św. Franciszka w jego świętości; jest także symbolem dziewictwa²⁷.

Il. 13. *Stygmatyzacja św. Franciszka*, XVII w. Klasztor franciszkanów w Sanoku.

W klasztorze franciszkanów w Przemyślu przechowywany jest kielich mszalny sprzed 1668 r.²⁸ Czaszę kielicha ozdabia koszyczek z trzema kartuszami. Jeden z nich zawiera scenę stygmatyzacji, która posiada elementy kompozycyjne Giotta.

²⁷ J. Seibert, *Leksykon sztuki...*, s. 245.

²⁸ M. Trojanowska, K. Biskup, *Nieznane dzieła sztuki europejskiej ze zbiorów klasztoru OO. Franciszkanów w Przemyślu*, Przemyśl, 2007, s. 67, poz. z3; s. 78, poz. z3.

Il. 14. Dekoracja koszyczka kielicha mszalnego, przed 1668 r.
Klasztor franciszkanów w Przemyślu.

Kompozycja jednego z plafonów sklepienia nawy bocznej w Bazylice Znalezienia Krzyża Świętego w Kalwarii Paclawskiej powiela przedstawiane motywy z tą różnicą, że na fresku kalwaryjskim autor umieścił postać anioła, który podtrzymuje św. Franciszka²⁹. Być może jest to nawiązanie do sceny modlitwy w Ogrójcu, kiedy Jezus umacniany był w swoim cierpieniu przez anioła (por. Łk 22, 43).

²⁹ E. Staniukiewicz, *Kalwaria Paclawska, Bazylika Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej*, Kalwaria paclawska 2021, s. 12.

Il. 15. Stanisław Stroiński, *Stygmatyzacja św. Franciszka*, XVIII w.
Bazylika w Kalwarii Paławskiej.

W klasztorze franciszkanów w Kalwarii Paclawskiej przechowywany jest także obraz o podobnej kompozycji jak omówiony wyżej fresk. Można dojść do wniosku, że kompozycja sceny stygmatyzacji św. Franciszka, którego podtrzymuje anioł, zaczerpnięta jest z miedziorytu Klauberów z XVIII w.

Il. 16. *Stygmatyzacja św. Franciszka*, XVIII w. Klasztor franciszkanów w Kalwarii Paclawskiej.

Il. 17. Joseph Sebastian i Johann Baptista Klauber, *Vita Seraphici Patriarchae Francisci Ord. Ff. Min. Inchyfundatoris, Stygmatyzacja św. Franciszka*, XVIII w.

Kompozycję Giotta zauważyć można również na obrazie w oltarzu kościoła franciszkanów w Przemyślu. Została ona wzbogacona o fakt modlitwy św. Franciszka przed krzyżem stojącym na skalnej półce, na której także widnieje czaszka i otwarta księga.

Il. 18. *Stigmatyzacja św. Franciszka*, przełom XVIII/XIX w.
Klasztor franciszkanów w Przemyślu.

Zakończenie

Powyższe rozważania prowadzą nas do czasów współczesnych. Przedstawienia stygmatyzacji św. Franciszka, opierając się na hagiografii, prezentują zazwyczaj model kompozycji, jaki zapoczątkował Giotto. Omówione przykłady stygmatyzacji ukazują całe bogactwo i różnorodność przedstawień. Jednak dowodzą także, iż wytworzył się pewnego rodzaju kanon przedstawienia omawianej sceny. Wskazuje to również na fakt, że twórcy niejednokrotnie chcieli dodać jakiś swój element, który uwidaczniałby jakąś cechę św. Franciszka. Wydaje się jednak, że podchodzili z wielkim szacunkiem do kompozycji Giotta i swój element dodawali jako mały szczegół, który nie zakłóca przejętej ze średniowiecza formy. Zostaje to zatem jako wskazówka na dalsze kwerendy, badania i poszukiwania, które pozwolą na odkrycie kolejnych tajemnic pozostawionych przez minione wieki dzieł sztuki.

Bibliografia

- Antoszczuk R. M., *Franciszkański dyptyk dydaktyczno-narracyjny. Historyczne przykłady malarstwa pouczającego z kregu Zakonu Braci Mniejszych Konwentalnych*, w: *Constantia et virtute. Księga jubileuszowa dedykowana ks. Profesorowi Szczepanowi W. Prażkiewiczowi* OCD, red. Wolczański J., Scriptum, Kraków 2021.
- Antoszczuk R. M., *Matamoros – w bitwie o wiarę*, w: *Liber magistrorum. Ojciec Salezy Bogumił Tomczak* OFM, red. Marciniak B. J., Pryba A., Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2021.
- Tomasz z Celano, *Żywot naszego Ojca Błogosławionego Franciszka*, Instytut Studiów Franciszkańskich, Kraków 2017.
- Coppo di Marcovaldo, *San Francesco e venti storie della sua vita* (Tavola Bardi), 1245-1250, santacroceopera.it, search.worldcat.org [dostęp: 25.02.2024].
- Farthing S. (red.), *Historia sztuki*, Arkady, Warszawa 2012.
- Hodge A. N., *Historia sztuki. Malarstwo od Giotta do czasów obecnych*, Delta W-Z, Warszawa 2016.
- Kościół Trójcy Świętej*, <https://gdansk.franciszkanie.pl/kosciol-gd/wnetrze-gdansk/kosciol-swietej-trójcy/> [dostęp: 24.01.2024]
- Krużel B., *Krakowscy franciszkanie*, af Raster, Kraków 2009.
- Kubalska-Sulkiewicz K., Bielska-Łach M., Manteuffel-Szarota A. (red.), *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, PWN, Warszawa 2006.
- Marecki J., Rotter K., *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Universitas, Kraków 2013.
- Museo Francescano Virtuale, „Bonaventura Berlinghieri, *San Francesco e storie della sua vita, 1235*” [dostęp: 20.03.2024].
- Pertusi C., *Retabulum*, w: Castelfranchi L., Crippa M. A. (red.), *Leksykon sztuki chrześcijańskiej*, Jedność, Kielce 2013.
- Prejs R., Kijas S. (red.), *Źródła franciszkańskie*, Bratni Zew, Kraków 2005.
- Russo L., *Wstęp*, w: Chisesi I., *Co to za święty?*, Jedność, Kielce 2018.
- Seibert J., *Leksykon sztuki chrześcijańskiej*, Jedność, Kielce 2002.
- Sgarbi V., *Gentile da Fabriano e Stimate di San Francesco*, magnanirocca.it [dostęp: 15.03.2024].
- Sobczak J., *Święci i ich symbole*, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 2000.
- Solarz F., Bielenin P., Gorgoń K., *Bazylika i klasztor franciszkanów w Krakowie*, Bratni Zew, Kraków 2018.
- Staniukiewicz E., *Kalwaria Paclawska. Bazylika Męki Pańskiej i Matki Bożej Kalwaryjskiej*, Kalwaria Paclawska 2021.
- Trojanowska M., Biskup K., *Nieznane dzieła sztuki europejskiej ze zbiorów klasztoru OO. Franciszkanów w Przemyślu*, Przemyśl 2007.

Wykaz ilustracji

- Il. 1. Retabulum ołtarzowe
- Il. 2. Alessandro Bardelini (1583–1633), *Chwała aniołów*, z wkomponowaną predelką Bonaventury Berlinghieriego. Źródło: <http://pescia.iltuopaese.com/city/pescia/listing/foto-notizia-33-san-francesco-a-pescia/>, data dostępu: 20 marca 2024 r.

- II. 3. Bonaventura Berlinghieri, *San Francesco e storie della sua vita, 1235 r.* Źródło: <https://museofrancescanovirtuale.blogspot.com/2016/10/san-francesco-e-storie-della-sua-vita.html>, data dostępu: 20 marca 20024 r.
- II. 4. Maestro della Croce, Saint Francis of Assisi receives the Stigmata, lata 40. XIII w. Źródło: <https://www.assisinews.it/cultura/san-francesco-riceve-le-stimmate-in-trasferta-dagli-uffizi-fino-al-6-gennaio/>, data dostępu 15 lutego 2024 r.
- II. 5. Coppo di Marcovaldo, San Francesco e venti storie della sua vita, 1245-1250. Źródło: <https://www.santacroceopera.it/opere/coppo-di-marcovaldo-tavola-bardi/>, data dostępu: 25 lutego 2024 r.
- II. 6. Giotto di Bondone, *Stygmata św. Franciszka z Asyżu.* Źródło: <https://www.analisedellopera.it/san-francesco-riceve-le-stimmate-giotto/>, data dostępu: 25 lutego 2024 r.
- II. 7. Gentile z Fabriano, *Stygmata św. Franciszka z Asyżu, rok 1411* Źródło: <https://www.magnanirrocca.it/gentile-da-fabriano-e-stimmate-di-san-francesco/>, data dostępu: 15 marca 2024 r.
- II. 8. *Stygmata św. Franciszka. XV w. Haft figuralny z kaptura kapy bł. Jakuba Strzemię. Skarbiec klasztoru franciszkanów w Krakowie.*
- II. 9. *Mistrz Michał z Augsburga, Stygmata św. Franciszka. XVI w. Tryptyk w kościele franciszkanów w Gdańsku.*
- II. 10. *Stygmata św. Franciszka. Lata 1440-1445. Krużganki klasztoru franciszkanów w Krakowie.*
- II. 11. *Stygmata św. Franciszka. Plakietka okładki Breviarium Romanum z roku 1614. Klasztor franciszkanów w Przemyślu.*
- II. 12. *Stygmata św. Franciszka. Plakietka, wiek XVIII. Klasztor franciszkanów w Przemyślu.*
- II. 13. *Stygmata św. Franciszka. Wiek XVII. Klasztor franciszkanów w Sanoku.*
- II. 14. *Dekoracja koszyczka kielicha mszalnego. Rok sprzed 1668. Klasztor Franciszkanów w Przemyślu.*
- II. 15. Stanisław Stroiński, *Stygmata św. Franciszka. Wiek XVIII. Bazylika w Kalwarii Paclawskiej.*
- II. 16. *Stygmata św. Franciszka. Wiek XVIII. Klasztor franciszkanów w Kalwarii Paclawskiej.*
- II. 17. *Stygmata św. Franciszka. Joseph Sebastian i Johann Baptista Klauber, Vita Seraphici Patriarchae Francisci Ord. Ff. Min. Inclitifundatoris. Wiek XVIII.*
- II. 18. *Stygmata św. Franciszka. Przelom XVIII i XIX w. Klasztor franciszkanów w Przemyślu.*

Rafał M. Antoszczuk OFMConv – kapłan, katecheta, wykładowca historii sztuki w Międzyzakonnym Formacyjnym Studium Teologicznym oraz w Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie, a także sztuki franciszkańskiej w Instytucie Studiów Franciszkańskich